

A Plan to Review and Modify the Syllabus of the field of "Islamic Theology" in the Master's Degree

Mehdi Akhavan* Associate Professor of Philosophy, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

The current curriculum for Master's degree in Islamic Theology was designed in 1384 (2005). After 16 years, now, it needs both minor and major revisions in courses as well as its Syllabus. This idea includes eliminations, introductions, minor changes, or major changes. In this paper, drawing on the teaching experiences of the authors and others in this area, we propose a better-designed and more comprehensive curriculum. In this proposal, some courses are eliminated due to uselessness and some other needful ones are introduced. Other revisions include the change in the title of courses to better match with their content. In general, all courses are revised and updated one by one. By providing a report on the status quo, criticizing it, evaluating it, and suggesting an ideal situation, we propose a new curriculum. Although it probably has its faults and will get old due to time, it is clear that the current curriculum needs some major revisions.

Keywords: Islamic Theology, titles, Syllabus, Master's Degree, Shia Theology.

* Corresponding Author: makhavan77@gmail.com

How to Cite: Akhavan, M. (2020). A Plan to Review and Modify the Syllabus of the field of "Islamic Theology" in the Master's Degree. *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 2 (3). 127-146.

طرح بازنگری و اصلاح سرفصل‌های رشته "کلام اسلامی" در مقطع کارشناسی ارشد

مهدی اخوان * دانشیار گروه فلسفه دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

سرفصل‌های رشته کلام اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد مصوب سال ۱۳۸۴ (در جلسه ۵۴۶ شورای گسترش آموزش عالی) است و با گذشت بیش از ۱۶ سال از تصویب سرفصل‌ها و دروس این رشته با گرایش‌های گوناگون آن نیاز به اصلاح و تغییر و بازنگری دارد. با نگاهی به این سرفصل‌ها و دروس متوجه می‌شویم اصلاح و تغییراتی به چهار صورت حذف، اضافه و تغییر کلی یا جزئی برخی دروس و سرفصل‌ها لازم است. در این مقاله با مطالعه و مقایسه تجربه‌های آموزشی نویسنده و اساتید گرایش‌های کلام اسلامی برآنیم تا ساختار جدید و دقیق‌تر و جامع‌تری را در اصلاحیه خود لحاظ کنیم. در طرح پیشنهادی بسیاری از واحدهای پیش‌نیاز زائد و نامرتب با این رشته حذف و دروس ضروری‌تری برای دانشجویان و نیازهای تخصصی آنان جایگزین می‌شود. برخی عناوین نیز تغییرشان لازم است تا دقیق‌تر محتوای درس نمایان شود. در طرح و برنامه بازنگری، سرفصل‌های تک تک دروس نیز دقت و تکمیل شده و منابع پیشنهادی هر درس تکمیل و بروز رسانی شده است. در این مقاله با گزارشی از وضع موجود، و نقد و بررسی آن در زمینه عناوین و سرفصل‌ها، وضع مطلوبی در قالب عناوین و سرفصل‌های جدید را پیشنهاد می‌کنیم که همچون هر برنامه و طرحی بشری اولاً جایز الخطاست و ثانیاً همچون هر امر زمینی و حادثی در معرض و غبار کهنگی است و نیازمند تجدیدنظر. اما آنچه بدیهی است کاستی‌ها و کهنه شدن و لزوم تجدیدنظر در طرح موجود. طرح حاضر شرحی است بر نحوه قبض و بسط و اصلاح و بازنگری این رشته و سرفصل‌ها.

کلیدواژه‌ها: سرفصل‌های کلام اسلامی، بازنگری رشته کلام اسلامی، کارشناسی ارشد، کلام شیعه.

۱. مقدمه و بیان مسئله

بنیان‌گذاری رشته کلام اسلامی در دانشکده‌الاهیات و معارف اسلامی دانشگاه علامه- طباطبائی طیعه‌ای تازه در عرضه و حرکت در آموزش و پژوهش در علوم اسلامی و دین پژوهی بود. برای نخستین بار در سال ۱۳۹۶ و تا مهر سال ۱۳۹۹ سه دوره دانشجویی در مقطع ارشد این رشته دانشجوی پذیرفته شد. تدریس در دوره کارشناسی ارشد از سوی اساتید و مواجهه با مشکلات عملی و کاستی‌ها نشان داد که هم از جهت نیاز امروز دانشجویان و هم دور بودن عناوین و سرفصل‌های دروس از این نیازها، لازم است در مورد عناوین و سرفصل‌های رشته کلام اسلامی بازنگری و اصلاح صورت گیرد. این اصلاح و جرح و تعدیل و بازنگری در پنج بخش/مسئله باید صورت داد:

الف. کدام درس‌ها نیاز به تغییر کلی دارند و چرا؟

ب. کدام درس‌ها باید حذف شوند و چرا؟

ج. کدام درس‌ها باید اضافه شوند و چه نیازی به افزودن آنهاست؟

د. کدام درس‌ها باید جابجا شوند (از پیش‌نیاز به اصلی و بالعکس) و چرا؟

ه. کدام درس‌ها نیاز به تغییرات جزئی دارند؟

۲. روش پژوهش

در این تحقیق سعی شد هم به مطالعه سرفصل‌های مرتبط با رشته کلام که در مؤسسات و دانشگاه‌های مختلف به طور پراکنده آمده است، پرداخته شود و هم نگارنده به تأمل و بررسی باب منابع و نیازهای جدید این رشته پرداخته است.

این مقاله در ابتدا مروری کلی و نقادانه دارد به عناوینی که نیازمند بازنگری است و در ادامه طرح پیشنهادی را مطرح می‌کند. در این بخش بهتر است واحدهای مصوب رشته کلام

در سال ۱۳۸۴ را ملاحظه کرد تا دقیق‌تر بتوان آنها را نقد و بررسی کرد. صفحات نخست فایل سرفصل‌ها اهداف این رشته، تعداد واحدهای دوره و عناوین دروس را معرفی می‌کند:

تصویر شماره ۱

فصل اول
مشغلات کلی دوره‌ی کارشناسی ارشد کلام اسلامی
مرکز جهانی علوم اسلامی

تعریف

- کارشناسی ارشد کلام اسلامی، دوره‌ای تخصصی است که در طی آن طلبه به طور عمیق با دروس آن آشنا شده و در پایان دوره، موفق به دریافت مدرک کارشناسی ارشد می‌شود.

اهداف کلی دوره

- تربیت مدرس کلام؛
- تربیت پژوهشگر در موضوعات کلامی؛
- تربیت مبلغ؛
- تذکر: مبلغ به مفهوم ابلاغ‌کننده‌ی پیام دین است.
- تربیت افراد مستعد برای ورود به دوره‌ی دکترا.

اهداف و سیاست‌های آموزشی

- شکوفا شدن روح تحقیق در طلبه (با اختصاص ۳۰٪ از زمان واحدها به کار تحقیقی)؛
- شناخت تحلیلی مباحث مربوط به کلام؛
- ایجاد توانایی تألیف، تدریس و ترجمه در مباحث کلامی؛
- ایجاد توانایی استفاده از متون تخصصی کلامی؛
- تخصیص حداقل ۵۰٪ واحدها به دروس حوزوی جهت تقویت بُعد حوزوی فراگیران؛
- نهادینه کردن اخلاق و معنویات در فراگیران؛
- توجه به نیازهای منطقه‌ای دانش‌آموختگان.

پذیرش

- دانش‌آموختگان این دوره از بین فارغ‌التحصیلان دوره‌ی کارشناسی رشته‌ی کلام انتخاب می‌شوند.
تیسره: در صورتی که فراگیران رشته‌ای دیگر بخواهند در کارشناسی ارشد رشته‌ی کلام شرکت کنند علاوه بر موفقیت در آزمون ورودی باید پیش‌نیازهای لازم را بگذرانند.

تصویر شماره ۲

(ب) دروس تخصصی:

ردیف	نام درس	تعداد			پیش‌نیاز	توضیحات
		واحد	جمع	ساعت		
		نظری	عملی	جمع		
۱	شیخه‌شناسی	۲	۳۲	۳۲	-	
۲	کلام تحلیلی (۱)	۲	۳۲	۳۲	-	
۳	کلام تحلیلی (۲)	۲	۳۲	۳۲	کلام تحلیلی (۱)	
۴	کلام تحلیلی (۳)	۲	۳۲	۳۲	کلام تحلیلی (۲)	
۵	کلام تحلیلی (۴)	۲	۳۲	۳۲	کلام تحلیلی (۳)	
۶	کلام تطبیقی (۱)	۲	۳۲	۳۲	-	
۷	کلام تطبیقی (۲)	۲	۶۴	۶۴	کلام تطبیقی (۱)	
۸	اندیشه‌های کلامی معاصر در جهان اسلام	۲	۳۲	۳۲		با ملاحظه نیاز منطقی‌ای ارایه گردد
۹	متن‌شناسی کلامی	۲	۲۸	۱۶	۳۲	شناخت متون و گزیده متون
۱۰	آیات و روایات کلامی	۲	۳۲	۳۲	-	
۱۱	تاریخ کلام اسلامی	۲	۳۲	۳۲	-	
۱۲	فلسفه، کلام و عرفان	۲	۳۲	۳۲	-	
۱۳	زبان تخصصی	۲	۳۲	۳۲	-	
۱۴	پایان نامه	۲	۱۲۴	-	۱۲۴	
جمع کل		۳۲	۵۸۸	۴۳۲	۱۵۶	

ابتدا ملاحظات و نقدهای کلی این عناوین و سرفصل‌ها را بیان می‌کنیم و سپس به نقد و بررسی هر یک از سرفصل‌ها می‌پردازیم.

۳. نقدهایی در باب کلیت سرفصل‌ها

با نظر به مقدمات، کلیت واحدها (از نظر تعداد و عناوین) و دروس این ملاحظات را می‌توان بر این سرفصل‌ها داشت:

۳-۱. همانطور که در عنوان صفحه اول آمده مخاطب این رشته و دروس اولاً و بالذات طلاب و دانشجویان مرکز جهانی علوم اسلامی (از مراکز ذیل حوزه علمیه برای طلبه‌های غیر ایرانی) است. از این جهت نمی‌توان انتظار داشت نیازهای دانشجویان دیگر با دغدغه‌ها و پیشینه علمی متفاوت را برآورد کند. بسیاری از واحدهای پیش‌نیاز در این سرفصل، جایگزین درس‌های حوزی است.

۲-۳. در ادامه نکته قبل این واحدها برای دانشجویی که در پی شناخت دوره‌ای از عقاید و آموزه‌های کلامی اسلامی است کافی و بسنده نیست.

۳-۳. این سرفصل‌ها (هم واحدهای پیش‌نیاز و هم تخصصی) نه جامع است و نه مانع؛ به عبارت دیگر نه تمامی واحدهای لازم در این مجموعه آمده و نه واحدهای موجود، مطلوب و ضروری هستند.

۴-۳. سرفصل بسیاری از دروس نادقیق و یا ناکامل و یا کم ربط یا بی‌ربط به عنوان است. هدر برخی از دروس منابع اصلی و جانبی معرفی شده نامرتبط و قدیمی است و بهتر است منابع جدید و بهتر و دقیق‌تری معرفی شود.

۵-۳. واحدها و سرفصل‌هایی همچون نیازهای منطقه‌ای و تعلیم و تربیت اسلامی و... هرچند شاید فی‌نفسه برای کسی که علاقمند به دین‌شناسی و اسلام‌شناسی است مناسب باشد اما در دوره‌ی ارشد به دلیل ظرفیت محدود زمان و واحدها باید اولویت به درس‌های تخصصی رشته داده شود. و از این جهت دست کم به‌طور رسمی لزومی ندارد در فهرست دروس باشند. از همین رو باید تعدادی از این واحدها کنار گذاشته شوند و تعدادی واحدها افزوده شود و برخی نیز تغییر کنند. طرح حاضر شرحی است بر نحوه قبض و بسط و اصلاح و بازنگری این رشته و سرفصل‌ها.

۴. دروسی که بهتر است حذف شوند

به نظر می‌رسد برخی دروس باید از سرفصل‌ها حذف شوند. بیشتر این دروس در بخش دروس پیش‌نیاز قرار دارد. دروسی که برای تخصص در رشته کلام اسلامی لزومی به ارائه ندارند؛ مجموعاً: ۱۶ درس و ۳۲ واحد.

به‌طور کلی بیشتر دروسی که به عنوان پیش‌نیاز آمده‌است در حد ضرورت جزو پیش فرض‌های علمی دانشجویان است و افزون بر آن هم نیاز نیست.

الف. ادبیات عرب دو درس دو واحدی؛

ب. فقه؛ سه درس دو واحدی؛ این درس نیز حتی برای طلاب حوزه علمیه، که مخاطب اولیه این سرفصل‌ها بوده‌اند، زائد است چه رسد به دانشجویان کلام که بر مبنای علاقه به مباحث کلام وارد این رشته شده‌اند. البته به معنایی کلی تمام گزاره‌های متون مقدس اعم از فقهی - حقوقی، اخلاقی، الاهیاتی، و... متعلق کار متکلم هستند چرا که متکلم است که باید از

”چرایی“ آنها دفاع کند. مثلاً کاری که مرحوم شهید مطهری در مورد مسئله حجاب یا بیمه .. دارد مصداق کار کلامی است نه از نوع فقهی که صرفاً استخراج حکم از متون دینی است. ج. اصول؛ فارغ از اینکه در عنوان این درس هم ”فقه“ نیامده است بهتر است آن بخش از مباحث اصولی که به فهم دین و هرمنوتیک مربوط است در درس کلام جدید بحث شود. د. تعلیم و تربیت اسلامی: همانطور که در نکته شش نقدهای ناظر به کلیت سرفصل‌ها آمد به دلیل محدودیت زمان و واحدها بهتر است این واحد حذف شود. و البته می‌توان این درس را در ضمن درس‌های کلام جدید بحث شود؛

ه. نیازهای منطقه‌ای: به همان دلیل نکته شش؛

و. تفسیر قرآن؛ این درس به یک معنا البته جزئی از کار کلامی است. متکلم پس از نظام مند کردن گزاره‌های متون مقدس در مورد هر موضوع باید تفسیری از آنها ارائه کند تا مشخص باشد از چه چیزی دفاع می‌کند و با چه مخالفت می‌کند اما اینکه تفسیر قرآن به معنای متداول آن در رشته کلام بیاید لازم نیست بلکه در همان درس ”کلام در آیات و سنت“ می‌توان از اهمیت تحلیلی و تفسیرهای متفاوت از مفردات آیات قرآن بحث کرد و آن را نشان داد.

ز. روان‌شناسی به همان دلیل نکته شش در نقدهای کلی؛

ح. جامعه‌شناسی به همان دلیل نکته شش نقدهای کلی؛

ط. شیوه‌های تبلیغ در جهان معاصر؛ این درس می‌تواند در درون درس منطق و تفکر انتقادی مورد توجه قرار گیرد. چون رشته کلام ابتدائاً پرورش مبلغ دینی نیست. بلکه قصد اولیه پرورش محققانی است که بتوانند در جامعه علمی و عمومی از آموزه‌های دینی به نحو مستدل دفاع (نه صرفاً تبلیغ) کنند.

ی. مدیریت آموزشی و تبلیغی؛

ک. فلسفه، کلام و عرفان؛ در عنوان این درس کلی بودن و ابهام چنان است که یا باید به درس‌هایی دیگر ملحق شود یا اگر مراد نسبت بین این سه رشته است نه منبع خوبی در آن وجود دارد و نه کار استاد و دانشجو در آن مشخص است. عنوان کلام هم که اصل رشته است و نیازی نیست مختصر در درسی بیاید.

پیشنهاد این است که این درس به درس‌های جزئی‌تری تجزیه و خرد شود: دو درس با عنوان کلیات فلسفه غرب، فلسفه و حکمت اسلامی و نیز یک درس عرفان اسلامی و همچنین درسی که به طور خاص به مجادلات فلسفه و کلام پردازد.

علاوه بر این درسی که به تاریخ اسلام اختصاص دارد در جلساتی نسبت مدارس کلامی و فلسفی و عرفانی و نیز دوره‌های افول و ظهور این مدارس را به بحث بگذارد و نیز اینکه چه عوامل تاریخی اجتماعی و منطقه‌ای در این تحولات نقش دارد.

ل) علوم سیاسی به دلیل نکته‌شش نقدهای کلی؛

م) جغرافیای جهان اسلام: به دلیل نکته‌شش نقدهای کلی؛

جایگزین این درس می‌تواند کلام مقایسه‌ای ۱ و ۲ باشد که با دقت بیشتری فرقه‌های موجود در ادیان (و اسلام) را بحث کند.

ن) نقد تفکر اجتماعی غرب: به دلیل نکته‌شش نقدهای کلی؛

علاوه بر اینکه جنبه انتقادی این درس می‌تواند بطور واضح‌تری در درس فلسفه غرب (مهم-ترین مکاتب و فلاسفه که در کلام و فلسفه دین مؤثرند) مورد نظر قرار گیرد.

س) شیعه‌شناسی. چون این درس ذیل کلام اسلامی آمده‌است باید به صورت خاص مشخص شود که بر کدام گرایش شیعه‌شناسی تأکید دارد. آن بخش شیعه‌شناسی که مربوط به آراء کلامی است می‌تواند به تاریخ کلام و فرق اسلامی ۲ منتقل شود.

۵. دروس جدید لازم در طرح پیشنهادی

۵-۱. منطق و تفکر انتقادی و مهارت‌های مناظره

یکی از مهم‌ترین مهارت‌های نیازمند تفکر و مباحثه به نحو عام منطق است. اما در مورد رشته کلام این نیاز مضاعف است چرا که بخش مهمی از کار متکلم اثبات آموزه‌های دینی و پاسخ دادن به شبهات است. در کنار آن تبلیغ و دفاع از آموزه‌های دینی نیز مهارت‌های تفکر منطقی و خصوصاً مباحث صناعات خمس در سنت منطق ارسطویی و در سنت معاصر تفکر انتقادی را ایجاب می‌کند.

بخشی از درس‌هایی که تحت عنوان منطق قدیم و جدید در دانشگاه مطرح می‌شود بحث‌های خاصی در حوزه کلام و توانایی‌های کلام‌ورزی اهمیت مضاعف دارد (خطابه، جدل و مغالطات، منطق گفتگو و پرسش، تفکر انتقادی) که در این عنوان می‌تواند بحث شود.

۲-۵. تاریخ کلام و فرق اسلامی

بهتر است در دو درس و ۴ واحد به تفکیک کلام معتزله و کلام اشاعره و فرقه‌های گوناگون شیعه مدارس مختلف امامیه مورد بحث قرار گیرد.

نکته مهمی که این دو درس را ایجاب می‌کند آن است که عنوان این رشته "کلام اسلامی" است اما تمرکز اصلی رشته البته به درستی بر "کلام شیعه و امامیه" است. با اینکه در اینجا اصراری نیست که در واحدهای کلامی درس‌های تخصصی از آموزه‌های کلامی معتزله یا اشاعره آن هم از موضعی بی طرفانه یا مدافعانه آموزش داده شود، اما از آنجا که برخی عقاید کلامی شیعی و امامیه در نسبت با کلام فرقه‌های دیگر معنا و صورت‌بندی می‌شود، لذا درس به عنوان پیش‌نیاز درس‌های کلام خدانشناسی و.. مورد تأکید است.

علاوه بر این در رشته‌هایی که ریشه در تاریخ تفکر دارند (همچون فلسفه، فقه و کلام) مطالعه جدی و دقیق تاریخ آن علم بر مطالعه موضوعات و مسائل آن علم تقدم دارد. متأسفانه در رشته کلام اسلامی، درس تاریخ کلام اسلامی دو واحد است که عملاً در یک ترم نمی‌توان طیف وسیع مذاهب و فرق کلامی و نیز تطورات آموزه‌های کلامی از قرن دوم تا کنون آن هم در همه فرق اسلامی، در حد قابل قبول آموزش داد.

۳-۵. منازعات کلام و فلسفه

فصل مفصلی از تفکر اسلامی نقد متکلمان بر نظریات فلاسفه است (همچون تهافت الفلاسفه غزالی) یا فلاسفه، مستقلاً یا در میانه کتاب‌هایشان، آراء متکلمان را نقد کرده‌اند. (مثل اشاراتی که علامه طباطبائی در نه‌ایه‌الحکمه به آراء متکلمان دارد: قول به اولویت، اشتراک لفظی وجود، حدوث عالم، ..) در دوره معاصر نیز منازعات مهمی بین اخباری‌ها و اصولی‌ها و مهمتر از آن مکتب تفکیک (چه تفکیکی‌های سنتی چه نوتفکیکی‌ها) ذیل همین عنوان کلی قرار می‌گیرند که لازم است دانشجوی کلام با آنها آشنا شود. به تعبیر برخی محققان (محمدتقی سبحانی) تطور و ادوار کلام اسلامی (خصوصاً کلام امامیه) را می‌توان در نسبت آن با فلسفه در اندیشه اسلامی فهمید. از همین رو ایشان کلام امامیه را به چهار دوره ۳-۵-۱. مرحله اصالت و استقلال، ۲-۳-۵. مرحله رقابت و اختلاط، ۳-۳-۵. ادغام و استحاله (کلام کاملاً فلسفی و ۴-۳-۵. احیاء و نوسازی (از قرن ۱۲)، تقسیم می‌کنند و همه این عناوین در قیاس با جایگاه کلام و فلسفه است (ر.ک؛ سبحانی، ۱۳۹۱).

۴-۵. واژه‌شناسی و اصطلاح‌شناسی کلامی

تولد و وضع و تغییرات معنایی و هم تفسیر و مفهوم‌شناسی بسیاری از واژه‌ها و اصطلاحات تخصصی کلام خود می‌تواند موضوع درسی مستقل باشد مثلاً در مورد بدا یا صرفه. کلام را می‌توان در هر دین و مذهبی از شاخه‌های دین پژوهی دانست که چهار کارکرد و غایت دارد که یکی از همین‌ها را این درس می‌تواند بر دوش بگیرد: تفسیر و معناشناسی الفاظ متون مقدس مثلاً بخش زیادی از مباحث کلامی مصروف معناشناسی انزال، تنزیل، کتاب، وحی، بعث، حساب، ساعت، یوم، ایمان، کفر، ظلم، تقوا، غیب، دنیا، آخرت، قضا، کلمه، توبه.. در متون دینی می‌شود.

۵-۵. تاریخ فلسفه غرب

از آنجا که بسیاری از شبهات کلامی ریشه در آراء فلاسفه مهم غرب از افلاطون تا معاصر دارد (همچون شبهات هیوم در باب برهان نظم و مسئله شر و نیز اشکالات راسل بر براهین اثبات خدا) باید مهم‌ترین ادوار و مکاتب و فلاسفه غربی در طی دو واحد آموخته شود. البته مشابهت‌های جالبی را نیز می‌توان در آراء فلاسفه غربی و متکلمان مسلمان بحث کرد (مثل اکازیونالیسم مالبرانش و نظریه اشاعره در باب علیت، نظریه پاسکال در باب شرط‌بندی و برخی روایات و آیات قرآن).

۶-۵. کلیات فلسفه غرب

در این درس یک دوره بهترین مباحث فلسفه غرب در دوره معاصر که مبنای بسیاری از رویکردها و مسائل در کلام جدید و نیز نواندیشی دینی است طرح می‌شود. همچون:
الف. متافیزیک (مثلاً مسئله جهان‌های ممکن و نظریات گوناگون در باب اختیار، که در مسئله شر مؤثر است)؛

ب. فلسفه زبان (نظریه معناداری و نظریه‌های صدق و ماهیت استعاره و نظریه کنش‌گفتارها)؛
ج. معرفت‌شناسی (منابع معرفت خصوصاً معرفت دینی و وحی و شهود عرفانی، نظریات توجیه و شکاکیت معرفتی و عقلانیت)؛

د. فلسفه ذهن (نظریات ذهن و رابطه آن با بدن، نظریه نوحاستگی)؛

ه. فلسفه اخلاق (نظریات گوناگون در باب ماهیت اخلاق و معرفت‌شناسی مفاهیم اخلاقی، حسن و قبح الهی و ذاتی و عقلی اخلاق، نسبت دین و اخلاق، نظریه هنجاری اسلام

[فایده‌گرایانه وظیفه‌گرایانه یا فضیلت‌گرایانه]، فلسفه سیاسی (نظریات گوناگون در باب دولت و اختیارات آن، آزادی و عدالت، حقوق). (ر.ک؛ هاسپرس جان، ۱۳۷۹).

۵-۷. لطیف‌الکلام / دقیق‌الکلام

در بخش‌هایی از متون کلامی (پیش از ادغام فلسفه و کلام در دوره خواجه)، قبل از ورود به مباحث دینی و الاهیاتی (با عنوان جلیل‌الکلام)، مباحث عام فلسفی در طبیعیات (مانند نحوه خلقت)، متافیزیک (از جمله جزء لایتجزا و کمون و ظهور و عالم ذر) و معرفت‌شناسی (همچون معرفت اضطراری) و علم النفس (تجرد یا مادیت نفس) مطرح می‌شود (نمونه‌اوائل المقالات شیخ مفید) که آشنایی با آنها و مقایسه آنها با نظریات فلاسفه مسلمان در همین زمینه‌ها از مباحث مغفول در مطالعات علوم عقلی در جامعه فلسفی ماست.

۶. دروسی که نیاز به اصلاح کلی دارند

۶-۱. کلام تطبیقی ۱ و ۲

عنوان "کلام مقایسه‌ای" دقیق‌تر و درست‌تر از کلام تطبیقی است^۱. مراد از مقایسه و قیاس کردن برشمردن و تحلیل دو پدیده یا امر و علم و مقوله در مشترکات و اختلافاتشان است نه لزوماً منطبق بودن یا منطبق کردن آنها.

تعداد واحد این درس نیز از ۴ واحد به ۲ واحد تقلیل می‌یابد.

این دو درس با دو درس جایگزین شود:

۱) کلام مقایسه‌ای ۱ / کلام بین‌الادیان: اولاً کلمه "تطبیقی" غلط مصطلح است و باید اصلاح شود و در عنوان به‌طور خاص مشخص شود در ۱ بین کلام و الاهیات دین‌ها مقایسه شود و در ۲ مذاهب درون دین مقایسه شود.

مسائل مورد اختلاف و تشابهات الاهیاتی بین اسلام و سایر ادیان در این درس مورد توجه قرار می‌گیرد، (خصوصاً مباحث خاص میان کلام مسیحی و اسلامی یا یهودی و مسیحی و شیوه‌های کلامی آنها) هر چند بنابه اقتضا استاد می‌تواند از ادیان ابراهیمی به سمت ادیان شرقی که امروزه در جهان پیروان بسیاری دارد برود و مقایسه‌هایی بین نظام‌های متافیزیکی، انسان‌شناسی و فرجام‌شناسی آنها با ادیان ابراهیمی و بخصوص اسلام داشته باشد. این نکته

1. comparative kalam

اهمیت دارد که به نظر برخی تصویر وحدت وجودی در عرفان اسلامی بی تأثیر از ادیان شرقی نیست.

۲) کلام مقایسه‌ای ۲ / کلام بین المذاهب [در اینجا عنوان غلط مصطلح است و نیز مشخص‌تر بین مذاهب مقایسه می‌شود]

مسائل و موضوعات فرقه‌های درون اسلام در این دو واحد بحث و بررسی می‌شود. همانطور که کلیت کلام اسلامی با فلسفه در رقابت و گاهی اختلاط بوده است و نیز کلام اسلامی با کلام ادیان دیگر قابل مقایسه است، با تأکید بیشتر می‌توان فرقه‌های اسلامی را مقایسه کرد. مثلاً بسیاری آموزه‌های شیعه و معتزله شباهت دارد تا حدی که در برخی متکلمان عقل‌گرا همچون سیدمرتضی متهم به معتزلی بودن یا تأثیر از معتزله از سوی ابن تیمیّه، اشعری، خیاط هستند. (یوسف‌زاده، حسینعلی، ۱۳۹۲)

۶-۲. واحد دروس فلسفه اسلامی و تغییر آن به ۲ واحد تاریخ فلسفه اسلامی بهتر است به جای واحدهای پیش‌نیاز فلسفه اسلامی که بیشتر بر آموزش و ظاهراً درستی و خاتمیّت حکمت متعالیه تأکید دارد، گذری بر مهمترین فلاسفه مسلمان و مکاتب سه‌گانه مشاء، اشراق و متعالیه شود و بخش‌هایی هم که مربوط به مجادلات فلسفه و کلام است به درس منازعات فلسفه و کلام واگذار شود. البته دسته‌بندی‌های جدیدتر هم از مباحث کلامی وجود دارد که در این پژوهش می‌خواهیم بهترین آنها را پیشنهاد کنیم.

۶-۳. متن‌شناسی کلامی

به عنوان "متن‌شناسی و مآخذشناسی کلام" تغییر کند. در ادامه علت توضیح داده شده است. می‌توان در این درس منابع و مآخذ کلام شیعه و اهل سنت از قرون نخستین تا حال حاضر را ارائه نمود (همچنین با توجه به آثار مستشرقین). نیاز دانشجوی به این درس و آشنایی با منابع فراوان آن بسیار لازم است. دانشجوی باید هم توانایی مطالعه متون مختلف کلامی را داشته باشد و هم مهمترین متون و کتب کلامی را در فرقه‌ها و متکلمان مسلمان بشناسد.

۷. دروسی که صرفاً عنوان آنها لازم است اصلاح یا تغییر جزئی کند یا جابه‌جا شود

۱-۷. دروس کلام تحلیلی

می‌توان گفت هسته مرکزی رشته کلام اسلامی ۸ واحد در ۴ درس دروس کلام تحلیلی است که یک دوره مباحث کلامی از مبدأ تا معاد بحث می‌شود بهتر است. عنوان این دروس از کلام تحلیلی ۱ و ۲ و ... با ترکیب دقیق‌تری به موضوعات لازم به کلام خداشناسی، کلام نبوت، کلام امامت، کلام مرگ و معاد تبدیل شود. البته بهتر است در سرفصل‌های این دروس بسیار مهم به آراء سایر فرقه‌ها و متکلمان مسلمان نیز توجه شود و دست کم نظریات آنها به صورت اشکال و پاسخ آورده شود تا دانشجویان با نظریات رقیب شیعه نیز آشنا باشند. هر چند می‌توان این کار را در درس "کلام مقایسه‌ای ۲" انجام داد.

۲-۷. مسائل جدید کلامی و فلسفه دین ۱ و ۲ و ۳

این عنوان لازم است به عنوان "کلام جدید" که مختصرتر و خالص‌تر می‌تواند مشتمل بر مسائل معاصر کلام در غرب باشد، تغییر کند. این دو درس در واحدهای پیش‌نیاز است،

اولاً با توجه به لزوم آشنایی دانشجویان با مباحث کلام جدید غرب و اسلامی بهتر است این واحدها به واحدهای تخصصی منتقل شود و عنوان کلام جدید نیز رساتر و اهمیت این دروس را بهتر می‌رساند.

ثانیاً اگر این واحدها الزامی شده و به دروس تخصصی منتقل شود، دیگر لازم نیست ۶ واحد باشد و ۴ واحد می‌تواند به اجمال همه بحث‌های کلام جدید را شامل شود. ثالثاً عنوان فلسفه دین بهتر است حذف شود: گرایشی از گرایش‌های فلسفه است (هر چند هم‌پوشانی‌های بسیاری دارد) و رویکرد کلامی با فلسفی متفاوت است و نیز در درس کلیات فلسفه غرب می‌توان به بحث‌های فلسفه دین و ارتباط آن با کلام جدید اشاره کرد.

۳-۷. روش تحقیق

نظر به اهمیت پایان‌نامه و نیز نگارش مقاله در دوره ارشد بهتر است در عنوان این درس "با تأکید بر پایان‌نامه و مقاله‌نویسی" بیاید تا نکات و مهارت‌های اصلی در این دو زمینه را بر

مباحث مقدماتی و حاشیه‌ها ترجیح داده شود و در این درس دانشجویان بتوانند دغدغه‌های خود را تبدیل به موضوع پژوهشی کرده و پروپوزال خود را دست کم بطور غیررسمی و مشق و تمرین تهیه کنند (هر چند همین پیش‌نویس می‌تواند مبنای پروپوزال نهایی باشد). برخی از دانشگاه‌ها با اینکه درس روش تحقیق ارائه می‌شود اما عملاً دانشجویان همان مسیری را می‌روند که دانشجویانی که این درس را نمی‌گذرانند و بعد از ترم سوم تازه به فکر اینکه پایان‌نامه چیست و از کجا باید شروع کرد و پروپوزال را چگونه باید تهیه کرد و... می‌افتند. بهتر است استادان ملزم به این شوند که در طی ترم طرح‌نامه هر چند غیررسمی را با تک تک دانشجویان تهیه کنند و نکات لازم از ابتدا تا انتها را در کلاس به بحث بگذارند.

۷-۴. اندیشه‌های کلامی معاصر در جهان اسلام

بهتر است عنوان این درس به "اندیشه‌های کلامی در نواندیشان مسلمان معاصر" تغییر کند تا دانشجویان تمرکز خود را بر آراء بحث برانگیز کنونی در حوزه نواندیشی و روشنفکری دینی در ایران و جهان عرب متمرکز کنند.

۷-۵. آیات و روایات کلامی

این درس یکی از مهم‌ترین دروس این دوره است که دانشجو را به این نکته متوجه می‌کند که زمینه تمامی فرق کلامی و مذاهب اسلامی در درجه اول آیات قرآن و سپس سنت و فهم متفاوت مسلمانان خصوصاً در قرون اولیه است.

بهتر است عنوان درس به "کلام در آیات و سنت" تغییر کند تا سخن و افعال و تقریر و رویه‌های معصومان (ع) و صحابه و متکلمان صدر اسلام را دربرگیرد. این درس از جهات مهمی می‌تواند اهمیت تفسیر قرآن که در دروس حذف شده بود را نشان دهد.

۸. پیشنهاد سرفصل‌های جدید رشته کلام اسلامی

۸-۱. مدخل: تعریف و اهداف و ضرورت

۸-۱-۱. تعریف کلام

دانشی که در باب آموزه‌های دین بطور کلی و مذهبی خاص این کارها را انجام می‌دهد:

الف. نظام‌مند می‌کند (آیات و روایات و آموزه‌های پراکنده یک دین در باب یک موضوع را دسته‌بندی کرده و پیشفرض‌ها و لوازم آنها را نیز استخراج می‌کند).
ب. تفسیر می‌کند. (به معنانشناسی دقیق و شبکه‌ای اصطلاحات و الفاظ کلیدی دین، و کلام دین و مذهب می‌پردازد).
ج. اثبات می‌کند (در مورد گزاره‌های اخباری دین عقلانیت نظری و صدق آنها را و در مورد گزاره‌های عملی دین عقلانیت عملی و کارآمدی آنها را اثبات می‌کند).
د. در مقابل اشکالات و شبهات از آنها دفاع می‌کند. (این بخش جنبهٔ احتجاجی و دفاعی کلام و همچون نسبت مقابله منطقی با مغالطات فکری است).
در اینجا قید اسلامی تمام فرقه‌هایی را که در جغرافیای جهان اسلامی در طول تاریخ ظهور کرده‌اند را در بر می‌گیرد.

۸-۱-۲. اهداف کلی دوره

الف. آشنایی با آموزه‌های کلامی فرقه‌ها و مذاهب کلامی اسلامی
ب. توانایی پاسخ به شبهات علیه دین بطور کلی و سپس بطور خاص علیه اسلام و شیعه بطور
اخص
ج. تربیت معلمان و مربیان (محقق و پژوهشگر) آموزش عقاید اسلامی

۸-۱-۳. پذیرش

این رشته می‌تواند پذیرای تمامی دانشجویان، و طلاب و پژوهش‌گرانی که مدرک کارشناسی دارند باشد. البته کسانی که از رشته‌های غیرمرتبط پذیرش می‌شوند بنا به تشخیص گروه آموزشی موظف به گذراندن دروس پیش نیاز هستند.

۸-۱-۴. ضرورت

امروزه در جامعهٔ دینی خصوصاً در جامعه‌ای که حکومت دینی برقرار است چالش‌های بسیاری علیه آموزه‌های دینی مطرح است که ذهن عام و خاص متدینان و غیرمتدینان را به خود مشغول می‌دارد و ضرورت وجود رشته‌ای تخصصی که بتوان پژوهشگران متخصص در زمینهٔ کلام و الاهیات اسلامی پرورش داد بیش از گذشته است احساس می‌شود.

جدول ۱. مقایسهٔ تمامی دروس

ردیف	در برنامه قبلی	در برنامه بازنگری شده
۱.	نیست	منطق و تفکر انتقادی و مناظره
۲.	نقد تفکر اجتماعی غرب	تاریخ فلسفه غرب
۳.	فلسفه اسلامی ۱ و ۲ و ۳	تاریخ فلسفه و حکمت اسلامی
۴.	نیست	کلیات فلسفه معاصر غرب
۵.	نیست	منازعات کلام و فلسفه
۶.	نیست	لطیف الکلام (مباحث عام فلسفی در متون کلامی)
۷.	در ضمن درس "فلسفه کلام عرفان"	عرفان اسلامی
۸.	نیست	واژه‌شناسی و اصطلاح‌شناسی کلام
۹.	روش تحقیق	روش تحقیق (تغییر محتوایی)
۱۰.	تاریخ کلام اسلامی	تاریخ کلام و فرق اسلامی ۱
۱۱.	تاریخ کلام اسلامی	تاریخ کلام و فرق اسلامی ۲ (فرق شیعه)
۱۲.	کلام تطبیقی ۱	کلام مقایسه‌ای ۱ (کلام بین‌الادیان)
۱۳.	کلام تطبیقی ۲	کلام مقایسه‌ای ۲ (کلام بین‌المذاهب)
۱۴.	کلام تحلیلی ۱	کلام خداشناسی ۱ (براهین اثبات، ذات و صفات خدا)
۱۵.	کلام تحلیلی ۱	کلام خداشناسی ۲ (افعال خدا)
۱۶.	کلام تحلیلی ۲	کلام نبوت
۱۷.	کلام تحلیلی ۳	کلام امامت
۱۸.	کلام تحلیلی ۴	کلام مرگ و معاد
۱۹.	مسائل جدید کلامی و فلسفه دین	کلام جدید ۱
۲۰.	مسائل جدید کلامی و فلسفه دین	کلام جدید ۲
۲۱.	اندیشه‌های کلامی معاصر در جهان اسلام	اندیشه‌های کلامی در نواندیشان مسلمان معاصر
۲۲.	متن‌شناسی کلامی	متن‌شناسی و مأخذشناسی کلامی
۲۳.	آیات و روایات کلامی	کلام در آیات و سنت

جدول ۲. کلی دروس پیش نیاز

ردیف	درس	تعداد واحد	پیش نیاز	توضیحات
۱	منطق و تفکر انتقادی و قواعد مناظره	۲		در سرفصل‌های قبل نیست
۲	تاریخ فلسفه غرب	۲		نقد تفکر اجتماعی غرب
۳	تاریخ فلسفه و حکمت اسلامی	۲		فلسفه اسلامی ۱ و ۲ و ۳
۴	زبان تخصصی	۲		قبلاً در سرفصل‌ها بود
۵	تاریخ اسلام	۲		قبلاً در سرفصل‌ها بود
۶	کلیات فلسفه معاصر غرب	۲		در سرفصل‌های قبل نیست
۷	منازعات کلام و فلسفه	۲		در سرفصل‌های قبل نیست
۸	لطیف الکلام (مباحث عام فلسفی در متون کلامی)	۲		در سرفصل‌های قبل نیست
۹	عرفان اسلامی	۲		در ضمن درس "فلسفه کلام عرفان"
۱۰	واژه‌شناسی و اصطلاح‌شناسی کلام	۲		در سرفصل‌های قبل نیست
۱۱	روش تحقیق؛ با تأکید بر مقاله و پایان‌نامه‌نویسی	۲		عنوان کلی روش تحقیق بوده است.
۱۲	جمع کل	۲۲		

- (۲۲ واحد که به تشخیص گروه آموزشی ۱۲ واحد از میان اینها ارائه می‌شود)

جدول ۳. دروس تخصصی الزامی پیشنهادی

ردیف	درس	تعداد واحد	پیش نیاز	توضیحات (عنوان قبلی)
۱	تاریخ کلام و فرق اسلامی ۱	۲		تاریخ کلام اسلامی
۲	کلام مقایسه‌ای ۱ (کلام بین‌الادیان)	۲		کلام تطبیقی ۱
۳	کلام خداشناسی ۱ (براهین اثبات، ذات و صفات خدا)	۲		کلام تحلیلی ۱
۴	کلام نبوت	۲		کلام تحلیلی ۲
۵	کلام جدید ۱	۲		مسائل جدید کلامی و فلسفه دین که قبلاً در پیش‌نیازها بود
۶	اندیشه‌های کلامی در نواندیشان مسلمان معاصر	۲		اندیشه‌های کلامی معاصر در جهان اسلام
۷	جمع کل	۱۲		

جدول ۴. دروس تخصصی اختیاری پیشنهادی

ردیف	درس	تعداد واحد	پیش نیاز	توضیحات (عنوان قبلی)
۱	تاریخ کلام و فرق اسلامی ۲ (فرق شیعه)	۲	۲	تاریخ کلام اسلامی
۲	کلام مقایسه‌ای ۲ (کلام بین‌المذاهب)	۲		کلام تطبیقی ۲
۳	کلام خداشناسی ۲ (افعال خدا)	۲		کلام تحلیلی ۱
۴	کلام امامت	۲		کلام تحلیلی ۳
۵	کلام مرگ و معاد	۲		کلام تحلیلی ۴
۶	کلام جدید ۲	۲		مسائل جدید کلامی و فلسفه دین که قبلاً در پیش‌نیازها بود
۷	متن‌شناسی و مأخذشناسی کلامی	۲		متن‌شناسی کلامی
۸	کلام در آیات و سنت	۲		آیات و روایات کلامی
۹	جمع کل	۱۶		

جدول ۵. توزیع واحدها

نوع دروس	تعداد واحد
دروس پیش‌نیاز	۱۲ از بین ۲۲
دروس تخصصی الزامی	۱۲
دروس تخصصی اختیاری	۱۶
رساله / پایان‌نامه	۴
جمع	۳۲ اصلی + ۱۲ پیش‌نیاز

۹. ترم‌بندی پیشنهادی دروس کلام اسلامی

* از بین ۲۲ واحد دروس پیش‌نیاز گروه آموزشی می‌تواند متناسب با نیاز دانشجویان در مجموع سه ترم شش درس معادل ۱۲ واحد ارائه دهد.

۹-۱. ترم اول (۱۰ واحد اصلی و ۴ واحد پیش‌نیاز=۱۴ واحد)

الف. واژه‌شناسی و اصطلاح‌شناسی کلامی (پیش‌نیاز)

ب. روش تحقیق (پیش‌نیاز)

ج. کلام خداشناسی ۱ (براهین اثبات، ذات و صفات خدا)

د. کلام مقایسه‌ای ۱ (بین‌الادیان)

هـ. تاریخ کلام و فرق اسلامی ۱

و. کلام خداشناسی ۲ (افعال خدا)
ز. کلام در آیات و سنت

۹-۲. ترم دوم (۱۰ واحد اصلی و ۴ واحد پیش‌نیاز): ۱۴ واحد

الف. کلیات فلسفه معاصر غرب (پیش‌نیاز)

ب. عرفان اسلامی (پیش‌نیاز)

ج. تاریخ کلام و فرق اسلامی ۲ (فرق شیعه)

د. کلام نبوت

ه. کلام مقایسه‌ای ۲ (بین المذاهب اسلامی)

و. کلام جدید ۱

ز. اندیشه‌های کلامی در نواندیشان مسلمان معاصر

۹-۳. ترم سوم (۸ واحد اصلی و ۴ واحد پیش‌نیاز): ۱۲ واحد

الف. زبان تخصصی (پیش‌نیاز)

ب. تاریخ فلسفه و حکمت اسلامی (پیش‌نیاز)

ج. کلام امامت

د. کلام مرگ و معاد

ه. کلام جدید ۲

و. متن‌شناسی و مأخذشناسی کلامی

۱۰. بحث و نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد با توجه به تغییر در نیازهای فکری و دینی جامعه اسلامی و نیز تکامل و پویایی پژوهش‌های علمی در زمینه دانش بطور کلی در هر رشته‌ای بازنگری و اصلاح عناوین و دروس هر رشته و از جمله دانش کلام اسلامی ضرورت دارد. رشته کلام اسلامی بیش از ۱۶ سال است که تصویب شده و از آنجا که فقط در دانشگاه علامه طباطبائی در سال ۱۳۹۶ در این رشته دانشجوی پذیرفته شد، هنوز به طور جدی در عرصه دانشگاهی، مورد آزمون و خطا قرار نگرفته بود. این مقاله با نظر به تجربه‌های آموزشی و پژوهشی نویسنده در باب کلام اسلامی و گرایش‌های گوناگون آن در چند دانشگاه، در پی آن بود تا سرفصل‌ها و عناوین

این رشته را مورد نقد و بررسی قرار دهد. غیر از وجه سلبی این مسیر که وضع موجود را نقد کرد، وجه ایجابی این طرح و برنامه، پیشنهاد دروس دیگر و تغییر و تکمیل سرفصل‌ها بود.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

منابع

- سرفصل‌های رشته کلام اسلامی مصوب وزارت علوم در ۱۳۸۴/۲/۳۱
- سرفصل‌های رشته علوم اسلامی گرایش کلام اسلامی سطح دو حوزه علمی مصوب ۱۳۹۲/۶/۳
- سرفصل‌های رشته کلام امامیه مصوب برای سطح سه حوزه علمی ۱۳۹۲/۲/۸
- سبحانی، محمدتقی. (۱۳۹۱). کلام امامیه. ریشه‌ها و رویش‌ها. *نقد و نظر*. شماره ۵. ۳۷-.
- هاسپرس، جان. (۱۳۷۹). *درآمدی بر تحلیل فلسفی*. ترجمه موسی اکرمی. تهران: انتشارات طرح نو.
- یوسف‌زاده، حسینعلی. (۱۳۹۲). اعتزال‌گرایی سید مرتضی؛ بررسی و نقد، *نقد و نظر*. شماره ۷۲. ۱۴۹-۱۲۱.

استناد به این مقاله: اخوان، مهدی. (۱۳۹۹). طرح بازنگری و اصلاح سرفصل‌های رشته "کلام اسلامی" در مقطع کارشناسی ارشد. *پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه*، ۲ (۳)، ۱۲۷-۱۴۶.

Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.